

Г Л А С

CDXXVIII

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

КЊИГА 18

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

GLAS

CDXXVIII

CLASSE DES SCIENCES HISTRIQUES

N° 18

Reçu à la VI séance de la Classe des sciences historiques le 28 juin 2017

Rédacteur

MIHAILO VOJVODIĆ
Membre de l'Académie

BEOGRAD
2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Г Л А С

CDXXVIII

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

КЊИГА 18

Примљено на VI скупу Одељења историјских наука од 28. јуна 2017. године

У р е д н и к
академик
МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ

БЕОГРАД
2018

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнез Михаилова 35

Технички уредник
Мира Зебић

Лектор
Младенка Савичић

Коректори
Невена Ђурђевић
Снежана Крсичић-Букарица

Тираж
300 примерака

Штампа
ПЛАНЕТА ПРИНТ, Београд

C A Д P Ж A J

Михаило Војводић, <i>Милораг Екмечић (1928–2015)</i>	1
Василије Ђ. Крестић, <i>Бечкеречки програм</i>	9
Vasilije Dj. Krestić, <i>Bečkerek Programme</i>	18
Десанка Ковачевић-Којић, <i>Двојно књиговодство у Дубровнику и Бенко Котрлујевић (нови погледи)</i>	19
Desanka Kovačević-Kojić, <i>Double Entry Bookkeeping in Dubrovnik and Benko Kotruljević (New Aspects)</i>	34
Михаило Војводић, <i>Србија и балкански ратнови</i>	37
Mihailo Vojvodić, <i>Serbia and the Balkan Wars</i>	48
Гојко Суботић, <i>Ко су биле монахиње Јефимија и Евпраксија из најпачице на влашцијаници манастира Пућине?</i>	51
Gojko Subotić, <i>Who Were Nuns Jefimija and Evpraksija From the Inscription on the Epitaphion of Putna Monastery?</i>	61
Љубодраг Димић, <i>Повраћац у Европу. Југославија и питање европске безбедности на преласку из 60-их у 70-е године XX века</i>	63
Ljubodrag Dimić, <i>Return to Europe. Yugoslavia and the Question of European Security at the Turn of the Decade – from the 1960s to the 1970s</i>	95
Славенко Терзић, <i>Скадарски вилајет у другој половини XIX века. Опис руског конзулата у Скадру 1876. године</i>	97
Slavenko Terzić, <i>Vilayet of Skadar in the Second Half of the 19th Century. Description of the Russian Consulate in Skadar in 1876</i>	110

Рајко Кузмановић, <i>Улога науке и академија у развоју друштва</i>	111
Rajko Kuzmanović, <i>The Role of Science and Academies in the Development of the Society</i>	121
Christer Jorgensen, <i>Igniting the East. The Causes and Consequences of the 1875 Peasant Revolt in Bosnia-Herzegovina</i>	123
Кристер Јоргенсен, „Запалити исток“. Узроци и последице Босанско-херцеговачког устанка 1875. године	148
Душан Т. Батаковић, <i>Нови ревизионизам и стари стереотипи? Историографија о Србима и Србији након 1991. године</i>	149
Dušan T. Bataković, <i>New Revisionism and Old Stereotypes? On post-1991 Historiography on Serbs and Serbia</i>	170
Срђан Рудић, <i>Брачне везе босанске власите</i>	173
Srđan Rudić, <i>Marital Links of Bosnian Nobility</i>	188
Душан Берић, <i>Средњовековни почеци мађаризације</i>	189
Dušan Berić, <i>The Medieval Beginnings of Magyarization</i>	207
Марица Маловић Ђукић, <i>Которска патрицијска породица Бисте у средњем веку (14. и 15. век)</i>	209
Marica Malović Đukić, <i>Kotor Patrician Family of Biste in the Middle Ages (14th and 15th Centuries)</i>	222
Никола Б. Поповић, <i>Негоумице о Начертанију</i>	225
Nikola B. Popović, <i>Dilemmas About Načertanije</i>	251
Слободан Шоја, <i>La saga napoléonienne en Bosnie dans l'histoire et la littérature</i>	253
Слободан Шоја, <i>Наполеонска сага у Босни у историји и књижевности</i>	264
Маја Лаковић, <i>Руско посланство у Константинопољу и грчко-буџарски црквени спор (1856–1861)</i>	267
Maja Laković, <i>Russian Embassy in Constantinople and Greek-Bulgarian Ecclesiastical Dispute (1856–1861)</i>	280
Бранко Бешлин, <i>Борба либерала за превласћу у Друштву српске словесности и Матици српској (1864–1866)</i>	281
Branko Bešlin, <i>Struggle of Liberals for the Supremacy at the Society of Serbian Letters and Matica srpska (1864–1866)</i>	298

Борђе Микић, <i>Италијанизација у Трсту и околини у другој половини XIX века</i>	301
Đorđe Mikić, <i>Italianisation in Trieste and the Environs in the Second Half of the 19th Century</i>	327
Неделько В. Радосављевић, <i>Српска православна црквеношколска оштина у Мостару</i>	329
Nedeljko V. Radosavljević, <i>Serbian Orthodox Church-Educational Municipality in Mostar</i>	349
Константин В. Никифоров, <i>Короткий балканский век перед Великой войной</i>	351
Константин В. Никифоров, <i>Крајњи балкански век уочи Великог рата</i>	361
Милош Ковић, <i>Босна и Херцеговина и Сарајевски атентат у британској штампи (29. јун – 2. јул 1914)</i>	363
Miloš Ković, <i>Bosnia and Herzegovina and the Sarajevo Assassination in the British Press (29 June – 2 July 1914)</i>	372
Александар Растовић, <i>Сетон Војсон о српској политичкој елити</i>	375
Aleksandar Rastović, <i>Seton-Watson About the Serbian Political Elite</i>	395
Петар В. Крестић, <i>Александар Арнаутовић, Из предгробних мемоара (Рат/Војска/Кабинет министара/Бугарски рат/Албанија/Посланство у Паризу)</i>	397
Petar V. Krestić, <i>Aleksandar Arnautović, From Pre-Grave Memoirs (War/Army/Minister's Cabinet/Bulgarian war/Albania/Embassy in Paris)</i>	413
Душан Топаловић, <i>Развој шведско-српских трговинских веза и конзуларних односа до 1914. године</i>	415
Dušan Topalović, <i>Review of Development of the Swedish-Serbian Trade and Consular Relations Until 1914</i>	441
Боривоје Милошевић, <i>Владимир Ђоровић на Велеиздајничком процесу у Бањој Луци 1915–1916. године</i>	443
Borivoje Milošević, <i>Vladimir Ćorović at the High-treason Process in Banja Luka in 1915–1916</i>	460
Биљана Вучетић, <i>Стенли Харти Озборн, амерички лекар у Србији 1915. године</i>	461
Biljana Vučetić, <i>Stanley Hart Osborn, An American Doctor in Serbia in 1915</i>	475

Jean-Paul Bled, <i>Le mythe de François-Joseph</i>	477
Жан-Пол Блед, <i>Франц Јозеф и његов мит</i>	484
Јована Шалјић, <i>Осман Ђикић и његов џајрећ</i>	485
Jovana Šaljić, <i>Osman Đikić and his Struggle</i>	500
Горан Латиновић, <i>Југословенско-италијански економски односи (1934–1936)</i>	501
Goran Latinović, <i>Yugoslav-Italian Economic Relations (1934–1936)</i>	510
Мира Радојевић, <i>Демокрајтска сјџранка и Сјоразум Цвејковић–Мачек</i>	513
Mira Radojević, <i>Democratic Party and the Cvetković–Maček Agreement</i>	531
Драга Мاستиловић, <i>Срби из долине Неретве и Сјоразум Цвејковић–Мачек 1939. ѓодине</i>	533
Draga Mastilović, <i>Serbs From the Neretva Valley and the Cvetković–Maček Agreement of 1939</i>	549
Војислав Павловић, <i>Мисија Вилијема Донована на Балкану, јануар–фебруар 1941.</i>	551
Vojislav Pavlović, <i>Mission of William Donovan in the Balkans January–February 1941</i>	564
Зоран Лакић, <i>Црна Гора у научном гјелу академика Милорада Екмечића</i>	565
Zoran Lakić, <i>Montenegro in the Scientific Work of Academician Milorad Ekmečić</i>	572
Е. Ју. Гуськова, <i>Сообщения ЦК КПЮ о состоянии межнациональных отношений в республиках Югославии в первое десятилетие после второй мировой войны</i>	573
Јелена Гускова, <i>Извештаји ЦК КПЈ о сјању међунационалних односа у рејубликама Југославије у првој деценији после Другог свејског рајта</i>	586

Одељење историјских наука Српске академије наука и уметности посвећује овај број Гласа академику Милораду Екмечићу који је у њој провео више деценија најпре као члан ван радног састава, да би потом био преведен у статус редовног члана. Академик Милорад Екмечић је био оснивач и дугогодишњи председник њеног Одбора за историју Босне и Херцеговине и члан више других одбора. Са успехом је обављао и дужност члана њеног Председништва. Академик Екмечић је био један од најугледнијих српских историчара, чије стваралаштво представља научну заоставштину немерљиве вредности. Његови радови јединствени су по богатој подлози која му је послужила за аналитичко расуђивање и синтетичко излагање. Оригинална тумачења и бриљантни закључци, исказани једноставним али изражајним језиком, зрачили су код њега особитом свежином.

Овај зборник садржи 33 оригинална рада и уводни рад посвећен академику Милораду Екмечићу. Потпуна библиографија радова академика Екмечића објављена је у традиционалној серији библиографија угледних академика.

Редакциони одбор

ЧЛАНОВИ РЕДКЦИОНОГ ОДБОРА:

МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ, уредник
ВАСИЛИЈЕ КРЕСТИЋ
ДЕСАНКА КОВАЧЕВИЋ-КОЈИЋ
ГОЈКО СУБОТИЋ
ЉУБОДРАГ ДИМИЋ
СЛАВЕНКО ТЕРЗИЋ
МИЛОШ КОВИЋ, секретар

МИЛОШ КОВИЋ

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА И САРАЈЕВСКИ АТЕНТАТ У БРИТАНСКОЈ ШТАМПИ (29. ЈУН – 2. ЈУЛ 1914)

I

У предвечерје Првог светског рата Велика Британија је, у поређењу са осталим европским земљама, имала најдужу традицију слободне штампе и најразноврсније листове. Како је приметио Слободан Јовановић, јавно мњење је, у политичком животу ове земље, имало сасвим изузетну, често пресудну улогу.¹

Британска штампа је зато јасно одражавала сву дубину кризе у којој се 1914. године налазила Велика Британија. Најозбиљније искушење био је грађански рат који је управо тада избио у Ирској. Либерална влада и штампа били су, бар привидно, неутрални, док су опозициони конзервативци отворено подржавали северноирске лојалисте.²

Сарајевски атентат и потоња Јулска криза потврдили су постојање дубоких подела у британском јавном мњењу.³ Либерални листови

¹ С. Јовановић, *Примери политичке социологије: Енглеска, Француска, Немачка 1815–1914*, Сабрана дела Слободана Јовановића 10, Београд 1990, 272–274.

² К. Т. Нoppen, *Ireland since 1800: Conflict and Conformity*, Harlow 1999, 139–155; К. Robbins, *The Eclipse of the Great Power: Modern Britain 1870–1992*, Harlow 1995, 115–120; R. Shannon, *The Crisis of Imperialism 1865–1915*, London 1976, 438–448.

³ О односу Британије према Србији у Јулској кризи, вид: Н. Butterfield, “Sir Edward Grey in July 1914”, *Historical Studies* 5 (1965), 1–25; D. C. Watt, “The British Reactions to the Assassination at Sarajevo”, *European Studies Review* I, No 3 (1971), 233–247; M. G. Ekstein and Z. Steiner, “The Sarajevo Crisis”, *British Foreign Policy under sir Edward Grey*, ed. by F. H. Hinsley, Cambridge 1977, 397–410; Д. Живојиновић, „Велика Британија и Србија у ‘јулској кризи’ 1914. године“, *Нагмени савезник и занемарено српство*:

(*Manchester Guardian, The Financial Times, Westminster Gazette, Standard, Economist*, итд.) проповедали су традиционалну русофобију, показивали наклоност према Немачкој и њеној савезници Аустро-Угарској. Управо овакав став либералног дела британског јавног мњења заваарао је немачко министарство спољних послова, у коме се дуго веровало у неутралност владе Хенрија Асквита у будућем великом сукобу. Либерални листови ће, чак и када влада буде ушла у рат, настављати да на Србију и Русију пребацују одговорност за његово избијање.

Штампа британских конзервативаца (*The Times, The Morning Post, The Daily Telegraph, The Pall Mall Gazette, Observer*, итд.) је, међутим, за све недаће оптуживала Немачку. Главни узрок оваквог става била је трка између Британије и Немачке у поморском наоружању. То ће значити мању критичност конзервативног дела британског јавног мњења према Русији, и последично, према Србима и Србији.⁴ У односу на време Велике источне кризе, некадашњи Гледстонови либерали и Дизраелијеви конзервативци ће у Јулској кризи променити улоге.⁵

Како примећују Доналд Камерон Ват и Драгољуб Живојиновић,⁶ у британском јавном мњењу јасно се видело неколико предрасуда, које су утицале на тумачења Сарајевског атентата и потоњих збивања. Чак и после британско-руског споразума из 1907, уочавала се традиционална британска русофобија, која је, нарочито због блиских веза Русије са Србијом после 1903, подстицала стварање антрисрпских предрасуда. Мајски преврат 1903. учврстио је представе о Србима као „краљеубицама“ и „оријенталној“ нацији. Уз то, британски империјалисти начелно су се супротстављали плебејском национализму „малих народа“. Земља која је гушила побуне у Ирској и у свом огромном колонијалном царству, није

Британско српски односи (1875-1914), Београд 2011, 317–344; Ч. Антић, *Неизабрана савезница: Србија и Велика Британија у Првом светском рату*, Београд 2012, 33–51; М. Ковић, „Мировна иницијатива Едварда Греја и план аустроугарске окупације Београда (29–31. јул 1914)“, у *Срби и Први светски рат 1914–1918*, ур. Д. Р. Живојиновић, Београд 2015, 377–386; Исти, „The Peace Initiative of Sir Edward Grey and his Proposal for Austro-Hungarian Occupation of Belgrade (29–31 July 1914)“, in *The Serbs and the First World War 1914–1918*, ed. by D. R. Živojinović, Belgrade 2015, 299–307; Исти, „Јавно мњење Велике Британије о Сарајевском атентату и Јулској кризи“ (двојезично, “Public Opinion in Great Britain on the Sarajevo Assassination and the July Crisis”), у *Огјеци: Евројска штампа о Сарајевском атентату и Јулској кризи (The European Press on the Sarajevo Assassination and the July Crisis)*, Капалоџ изложбе, ур. Љ. П. Зечић, Бања Лука 2015, 236–249.

⁴ D. C. Watt, *нав. дело*, 246–247.

⁵ М. Ковић, *Disraeli and the Eastern Question*, Oxford 2011, 140–156, 191–194; R. Shannon, *Gladstone and the Bulgarian Agitation 1876*, London, Edinburgh, Paris, Melbourne, Johannesburg, Toronto and New York 1963.

⁶ D. C. Watt, *нав. дело*, 233–247; Д. Р. Живојиновић, *Велика Британија и Србија у „јулској кризи“ 1914. године*, 317–344.

могла да има разумевања ни за националне покрете у Босни и Херцеговини. Оснивач британског модерног империјализма, Бенџамин Дизраели, умео је, због верске и социјалне сукобљености господара и подређених, да упореди Босну и Херцеговину са Ирском.⁷ Хабзбурговци, па и Османлије, били су неупоредиво омиљенији од српских националиста. Загребачки Велеиздајнички процес и Фридјунгов процес из 1909, оставили су, међутим, врло лош утисак на британску јавност. Сумњу је будила и тесна веза Аустро-Угарске са претећом Немачком.

II

Британска штампа није, уочи самог рата 1914. године, исувише полагала на одређеност када су етничке прилике на Балкану биле у питању. Муслиманске, католичке и православне становнике Босне и Херцеговине она је, међутим, неретко називала Србима. Такав је, како изгледа, био преовлађујући став оба политичка пола, и либералног и конзервативног дела британског јавног мњења.

Либерални *Манчестер гардијан* је, тако, дан после Сарајевског атентата, писао: „Огромну већину становника Босне и Херцеговине чине Срби, који су или припадници Грчке православне цркве, или су муслимани.“⁸ Конзервативни *Тајмс* је 30. јуна 1914, у чланку о погромима над сарајевским Србима, под насловом „Антисрпски немири у Сарајеву“, јављао: „Сазнаје се да је руља католичких Хрвата, заједно са бројним муслиманским Србима и Циганима, парадирала улицама разбијајући прозоре хотела (који су, углавном, власништво православних Срба) и пљачкајући продавнице“.⁹ На истој страни, у чланку „Ванредно стање: Опљачкане српске куће“, понавља се да су „нереди“ започели „католички Хрвати“, који су марширали улицама и певали аустријску химну: „Придружио им се велики број муслиманских младића – јер већину становништва Сарајева чине особе српске расе, али мухамеданске вере – да би наставили да разбијају прозоре главних хотела, чији су власници православни Срби.“¹⁰

Из овога би произилазило да је британска штампа муслиманске и православне становнике Босне и Херцеговине сматрала Србима, док је римокатолике називала Хрватима. Међутим, у опширном тексту посвећеном пореклу аустријско-српског сукоба, објављеном у *Тајмсу* првог дана Великог рата, из пера, по свој прилици, уредника за спољну политику

⁷ М. Ković, *нав. гело*, 72, 100.

⁸ “Assassination of the Austrian Royal Heir and Wife”, *The Manchester Guardian*, June 29, 1914, 9.

⁹ „Anti-Serb Riots at Serajevo”, *The Times*, June 30, 1914, 8.

¹⁰ “Serajevo under Martial Law: Serb Houses Sacked”, *Ibid.*

Хенрија Викама Стида, каже се: „Српске наде (у уједињење са Босном и Херцеговином – прим. М. К.) заснивале су се на чињеници да је становништво Босне и Херцеговине у потпуности српско, иако је религијом подељено на римокатолике, муслимане и православне Србе.“¹¹

Римокатолици су називани Србима и у чланку „Расни проблем у Двојној Монархији: Бројност нација“, објављеном у *Тајмсу* 27. јула 1914, и то не само у Босни и Херцеговини, него и у Славонији, Хрватској и Далмацији. Ту се каже да у аустријском делу Монархије, углавном у Далмацији, живи око 780.000 „Хрвата и Срба“. Тврди се и да у мађарском делу „има око 1.800.000 Хрвата, односно римокатоличких Срба, док њихове православне браће има око 1.100.000“. „У Босни има око 434.000 римокатоличких Хрвата, 825.000 православних Срба и преко 600.000 Бошњака, или муслиманских Срба“. На крају се закључује: „Двојна Монархија има 5.500.000 становника српске расе, издељене исламом и двама хришћанским конфесијама“.¹²

И либерални *Фајненшел ѿајмс* је у чланку о Далмацији, под насловом „Земља скривених блага“, тврдио: „Далматинци су, својом убедљивом већином, Србо-Хрвати, односно Срби.“ Остатак становништва ове покрајине чинили су, по мишљењу аутора овог текста, Италијани. Аустрија је намерно држала Далматинце у стању економске запуштености да не би, са материјалним благостањем, ојачали и „национални инстинкти Далматинаца“. Јер, „сан о великој српској нацији није тако празан и нестваран како би се могло помислити, упркос унутрашњим сукобима различитих српских партија у словенским провинцијама Аустрије“.¹³

Овакве процене нису се заснивале само на кабинетским, лингвистичким и етничким мапама. Сведочанства о тадашњем стању националне свести у овим покрајинама, која доноси Милорад Екмечић, умногоме их потврђују.¹⁴ Одатле су долазиле и потоње понуде Британије и Антанте за територијално проширење Србије; оне ће, у свим предлозима, обухватити Босну и Херцеговину и делове Далмације.¹⁵

¹¹ “The Austro-Servian Feud: A Chapter of History”, *Ibid.*, July 28, 1914, 7.

¹² “The Racial Problem in the Dual Monarchy: Numbers of the Peoples”, *Ibid.*, July 27, 1914, 7.

¹³ “A Land of Hidden Treasure: The Lost Opportunities of Dalmatia”, *The Financial Times*, 1st July, 1914, 7.

¹⁴ М. Екмечић, *Дуго крейшање од клања до орања: Историја Срба у новом веку 1492–1992*, Београд 2011, 306–307, 316–317.

¹⁵ Исти, *Стваранье Југославије 2*, Београд 1989, 722–751; Исти, *Рајини циљевима Србије 1914*, Београд 1990; Д. Живојиновић, „Босна и Херцеговина у ратним циљевима Велике Британије 1914–1918“, *Нагмени савезник и занемарено српство: Бриџанско-српски односи 1875–1941*, Београд 2011, 417–427; Исти, „Велика Србија или Југославија: Велика Британија и југословенско уједињење 1914–1918. године“, *Истѿо*, 429–453.

III

Вести које су се сутрадан после Сарајевског атентата појавиле у британској штампи, биле су посвећене реконструкцији самог догађаја, његовим узроцима и последицама, као и личностима убијеног престолонаследника Франца Фердинанда и његове супруге Софије Хотек.

Вести британске штампе о томе што се у Сарајеву догодило на Видовдан 1914. биле су, у главним чињеницама, сразмерно поуздане. Престолонаследник је прво нападнут бомбом, да би, нешто касније, био усмрћен, заједно са својом женом, хицима из пиштоља. Атентатори су били српски националисти, ђаци и студенти.¹⁶ *Манчестер гвार्дијан* је већ 29. јуна пренео да се атентатор звао Гаврило Принцип, док је бомбу на престолонаследника бацио „Нидељко Габриновић“.¹⁷

Британски конзервативни и либерални листови, без изузетка, нису имали разумевања за атентаторе. Либерални *Фајненшел тајмс* и *Манчестер гвार्дијан* спремно су преносили аустријске тврдње да је у питању „српски националистички злочин“ и да је то била „српска завера“, чији су „трагови водили ка Београду“.¹⁸ Конзервативнији *Тајмс* мање се бавио нагађањима о позадини догађаја. У уредничком коментару од 29. јуна примећивало се ипак да „новији телеграми указују на то да су убиства била последица широке завере“, као и да „карактер два покушаја атентата упућује на такав закључак“.¹⁹

Писац овог текста, по свој прилици Хенри Викам Сид, у анализи дубинских узрока и последица атентата ипак је показао упућеност и реализам: „Народ Босне, и Срби и муслимани, увек се противио анексији. Сабор који је успостављен у Сарајеву има врло ограничена овлашћења. Босна има само привид западне цивилизације; деловање покојног Калаја није продрло онолико дубоко колико његови обожаваоци желе да увере Европу. Може се рећи да ће јучерашњи догађаји вероватно ојачати дуализам, бар на неко време, али што више Јужни Словени буду гледали како њихове наде гасну, већа ће бити опасност од коначне експлозије. Они су

¹⁶ “The Tragedy of Serajevo”, *The Times*, June 29, 1914, 9; “How the Archduke Died: Latest Details of the Outrage”, *The Daily Mail*, June 29, 1914, 5; “The Murder of the Austrian Heir”, *Ibid.*, June 29, 1914, 6; “Murder of the Austrian Heir and his Wife. Shots by Schoolboy. Crime in the Annexed Capital”, *Ibid.*, June 30, 1914, 7; “Assassination of Austrian Heir”, *The Financial Times*, June 30, 1914, 5.

¹⁷ “Assassination of the Austrian Royal Heir and Wife”, *The Manchester Guardian*, June 29, 1914, 9.

¹⁸ “Assassination of Austrian Heir”, *The Financial Times*, June 30, 1914, 5; “The Austrian Murders: Charges of a Serb Plot”, *The Manchester Guardian*, June 29, 1914, 16.

¹⁹ “The Tragedy of Serajevo”, *The Times*, June 29, 1914, 9.

већ све непокорнији пред насиљем, и ако њихови снови буду осујећени у једном смеру, они ће се окренути ка другом. Атентати за сада заокупљају сву пажњу, али ће они сигурно придодати нове облаке на политичко небо Аустро-Угарске.“²⁰

У уводнику објављеном месец дана касније, на дан напада Аустро-Угарске на Србију, *Тајмс* ће још одређеније писати о одбијању Беча, под притиском Мађара, да учини уступке Словенима и нарочито о његовој политици „завади па владај“ на словенском југу. Посебно су, као примери насиља, осуђени Велеиздајнички и Фридријунгов процес.²¹

И либерални *Манчестер гардијан* је, дан после атентата, јављао да „Словени, велика већина становништва, која броји око 22.500.000, наспрот 11.000.000 Немаца и 9.000.000 Мађара, остају огорчени и непријатељски расположени према таквом политичком уређењу“. Реч је, наравно, била о дуализму, који је Словене лишио права датих Немцима и Мађарима.²² Штавише, ту се тврди да је Франц Фердинанд у Босни и Херцеговини „показивао срдачну наклоност према напорима римокатоличког надбискупа Штадлера и језуита да покатоличе словенско становништво грчке православне вере“.²³

Како се види, узроци Сарајевског атентата тражени су у репресији, као и у недостатку политичких слобода и материјалног напретка у Босни и Херцеговини. Па ипак, сва наклоност британске штампе припала је „старом цару“, Францу Јозефу, за кога је, како се наглашавало, ова трагедија била само једна у низу насилних смрти најближих сродника – брата Максимилијана, сина Рудолфа и жене Елизабете.²⁴

За разлику од личности цара, убијени престолонаследник приказиван је углавном тамним тоновима. У текстовима објављеним у *Тајмсу* сутрадан после атентата, и у извештајима и у уредничком коментару, истицани су отпор Франца Фердинанда према либералним и демократским идејама, његов римокатолички клерикализам и његова блискост са покојним градоначелником Беча, клерикалцем и антисемитом Карлом Лигером. Наглашавано је и непријатељство покојног престолонаследника према Мађарима, али и изразита наклоност према католичким Словенима, нарочито према Хрватима, уз чију подршку је, како се у *Тајмсу* тврди-

²⁰ “The Tragedy of Serajevo”, *The Times*, June 29, 1914, 9.

²¹ “The Austro-Servian Feud: A Chapter of History”, *Ibid.*, July 28, 1914, 7.

²² “Assassination of the Austrian Royal Heir and Wife”, *The Manchester Guardian*, June 29, 1914, 9.

²³ *Ibid.*

²⁴ “The Murder of the Austrian Heir”, *The Daily Mail*, June 29, 6. G. V. Williams, “The Hapsburg Tragedy”, *Ibid.*, June 29, 1914, 6; “The Tragedy of Serajevo”, *The Times*, June 29, 1914, 9; “The Emperor’s Grief”, *The Financial Times*, June 30, 1914, 5.

ло, хтео да ради на „политичко-религијском освајању западног Балкана“; то освајање проглашавано је за „његову главну идеју“. Франц Фердинанд је, како се ту тврдило, „важио за предводника антисрпске милитаристичке и клерикалне партије у Аустрији“; за разрачунавање са Србима користио је римокатоличке Хрвате. Победе Србије у рату са Турском и Бугарском доживео је, зато, као лични пораз. Францу Фердинанду популарност у Британији није могла да донесе ни његова намера да се, заједно са својим личним пријатељем Вилхелмом II, посвети изградњи ратне флоте.²⁵

Од 30. јуна британска штампа је скоро редовно јављала о осветничким, антисрпским погромима у Босни и Херцеговини и Хрватској.²⁶ *Манчестер гардијан* је тога дана објавио да су у изливима „антисрпског гнева“ у Сарајеву „Хрвати и мухамеданци“ каменовали куће Срба, па и конак српског митрополита, као и да је за једно вече било уништено око 200 српских продавница, кафеа и хотела.²⁷ *Тајмс* је истог дана објавио вести о „антисрпским немирима“ у Сарајеву и Загребу, започетим на дан атентата. И ту су за нападе на Србе оптуживане „гомиле“ „Хрвата, муслимана и Цигана из најнижих класа“, које су, уз певање аустријске химне и ношење царевих портрета, разбијале и пљачкале српске продавнице, хотеле и куће. Тврдило се да полиција није била у стању да их заустави, и да је зато војска завела опсадно стање. Оба листа јавила су и да је ухапшен један од најугледнијих сарајевских Срба, Глигорије Јефтановић.²⁸

И сутрадан, првог дана јула 1914, погроми над Србима привлачили су пажњу британске штампе. *Манчестер гардијан* је писао да су се, док су тела надвојводе и његове супруге путовала ратним бродом ка свом коначном одредишту, „у многим деловима Босне одигравале насилне демонстрације католика и муслимана против православних Срба“. Ту се тврдило да су ови напади и пљачке тумачени као израз лојалности Хабзбурговцима, али да су претежно, ипак, били последица „старог политичког непријатељства“. У скупштини у „Аграму“ „националистички Права-

²⁵ “Political Aspects of the Murder”, *The Times*, June 29, 1914, 7; “The Late Heir-Apparent”, *Ibid.*, June 29, 1914, 7; “The Tragedy of Serajevo”, *Ibid.*, June 29, 1914, 9; “Assassination of the Austrian Royal Heir and Wife”, *The Manchester Guardian*, June 29, 1914, 9; “The Austro-Servian Feud: A Chapter of History”, *Ibid.*, July 28, 1914, 7.

²⁶ О овим погромима вид. В. Ђоровић, *Црна књиџа: Папиње Срба Босне и Херцеговине за време Свешког раја 1914–1918*, Нови Сад и Београд 2015, 43–62; Б. Милошевић, *Српска православна црква и свешћенство у Босни и Херцеговини у Првом свјетском рају*, Вишеград 2016, 23–52.

²⁷ „Anti-Servian Anger. Martial Law”, *The Manchester Guardian*, June 30, 1914, 9; “Riots in the Bosnian Capital”, *Ibid.*, June 30, 1914, 18.

²⁸ Исто; “Anti-Serb Riots at Serajevo. Serajevo under Martial Law. Serb Houses Sacked”, *The Times*, June 30, 1914, 8.

ши“ сатима су спречавали председника скупштине Богдана Медаковића и српске посланике да учествују у изразима жалости и лојалности династији Хабзбурговаца. Напади на Србе потом су се наставили на улицама.²⁹ О овим изгредима јављао је и *Фајненшел тајмс*. Ту се тврдило да су у Сарајеву опљачкани и кућа и хотел „Европа“ Глигорија Јефтановића („г. Фефтановића“), да је ухапшен Ристо Радуловић („г. Радоловић“), уредник листа *Народ*, заједно са још око сто људи широм Босне и Херцеговине, да је у Добоју „почињен масакр над Србима“ и да су „Срби свуда у бекству“. Детаљно се извештавало и о антисрпским демонстрацијама у Загребу (у „Агому“).³⁰

Тајмс је тврдио да је у Сарајеву око 50 особа било повређено, укључујући и српског митрополита, као и да су у Мостару избиле туче у којима је један Србин био избоден ножем. У овом листу се указивало и на сумње Срба да пасивност полиције за време погрома није била случајна. *Тајмс* је, међутим, као доказ похвалне “уздржаности” штампе у Аустро-Угарској, наводио писање једног пештанског листа, у коме се тврдило да ће „злочин сигурно повећати непријатељство и неповерење према српској раси, које је толико укоренењено код већине становника Монархије, али и да би била велика грешка уколико би се дозволило да он означи почетак новог периода сукоба између Аустро-Угарске и Србије“. За овај лист није било спорно да су трагови завере водили ка Београду, али је, пре било каквих потеза, требало прво одређеније утврдити у којим су круговима, у српској престоници, били њени почети.³¹

Сутрадан, 2. јула, *Тајмс* је, међутим, променио тон. Сада се наглашавало да, упркос тврдњама аустријске и мађарске штампе, није било доказа о умешаности Београда у атентат у Сарајеву. Штавише, ту се више није писало о српским сумњама да је полиција била намерно пасивна за време погрома, него да се „овде верује да су власти прећутно одобравале нападе на српску имовину и обесвећивање српских православних цркава од стране руље која се састојала углавном од муслиманских Цигана“. Рањени митрополит Евгеније Летица узалуд је тражио заштиту. После спаљивања цркве у Маглају, ванредно стање проширено је на целу Босну и Херцеговину. Напади на Србе наставили су се и у Загребу. Процењивало се да је само у Сарајеву било нападнуто око хиљаду српских продавница

²⁹ “Angry Charges against Servians. Charges against Serbs”, *The Manchester Guardian*, July 1, 1914, 9.

³⁰ “Austrian Murders. Anti-Servian Demonstrations. Martial Law in Bosnia”, *The Financial Times*, July 1, 1914, 7.

³¹ “The Serajevo Riots. Serb Bishop Wounded. Helplessness of Police”, *The Times*, July 1, 1914, 7.

и кућа. „Видео сам власнике продавница како у очајању плачу због пропасти своје трговине“ – јављао је *Тајмсов* дописник из Сарајева.³²

Ројтерсов дописник из Сарајева је за *Манчестер гардијан* пажљиво описао места у Босни и Херцеговини која су тих дана, док се стање у Сарајеву смиривало, захватили антисрпски погроми. Српске куће, продавнице, цркве, школе и кафане нападане су у Коњицу, Стоцу, Ливну, Завидовићима, Зеници, Босанском Броду и Тешњу. Нападаци су свуда били муслимани и католици, при чему су долазили из свих социјалних слојева – били су сељаци, радници и градско становништво.³³

IV

Баш као и 1876. године, 1914. се потврдило да су балканска питања имала снажан утицај на британско јавно мњење и да су била у стању да га поделе на сукобљене таборе. То се јасно показало онда када се испоставило да ће Аустро-Угарска искористити Сарајевски атентат да би напала Србију, чак и по цену рата светских размера.³⁴

Листови блиски конзервативцима указивали су на чињеницу да Аустро-Угарска није понудила убедљиве доказе о умешаности званичне Србије у атентат. Наглашавали су да је њена нота Србији од 23. јула била написана тако да би била одбијена, као и да је српска влада, својим одговором од 25. јула, показала изузетну помирљивост. *Тајмс* је у својим уводницима упозоравао Аустро-Угарску и њену савезницу Немачку да, ако дође до великог сукоба, Велика Британија неће остати неутрална.³⁵

Либерални листови упорно су пребацивали кривицу на сарајевске заверенике, на владе Србије и Русије. „Цивилизаторску мисију“ Аустро-Угарске у Босни и Херцеговини они су, са одобравањем, поредили са својом колонијалном управом у Афганистану и Индији. *Манчестер гардијан*, *Економист* и остали либерални листови захтевали су, и после ултиматума Аустро-Угарске Србији, да Британија остане неутрална. Док је Београд већ увелико био разаран аустроугарском артиљеријом, 3. августа, уводничар *Манчестер гардијана* је тврдио да би ваздух у Европи био чистији када би Србија могла да буде одвучена на океан и потопљена. У исто време, либерални листови осуђивали су *Тајмс* због његове „ратноху-

³² “Damage at Serajevo. Martial Law Extended”, *Ibid.*, July 1, 1914, 7.

³³ “Disorders in Many Towns”, *The Manchester Guardian*, July 2, 1914, 10.

³⁴ D. C. Watt, *нав. дело*, 245–247.

³⁵ “A Danger to Europe”, *The Times*, July 22, 1914, 9; “Europe and the Crisis”, *Ibid.*, July 25, 1914, 9; “Europe and the Crisis”, *Ibid.*, July 27, 1914, 9; “The Austro-Servian Feud: A Chapter of History”, *Ibid.*, July 28, 1914, 7.

шкачке“ уређивачке политике.³⁶ Либерална Асквитова влада није, међутим, следила либералну штампу.

Тајмс је, наиме, истог дана када је *Манчестер гардијан* предлагао потапање Србије, утврдио да је Сарајевски атентат био „обичан изговор“:

„Исто тако, данас Немачка и Аустро-Угарска замагљују право питање, претварајући се да је рат започео због жеље да се казни злочин извршен у Сарајеву. У стварности, сарајевски злочин био је обичан изговор. Србија, која је без доказа сумњичена за учешће у злочину, понудила је Аустро-Угарској свако задовољење. То је одбијено и рат је објављен, уз подршку Немачке. Зашто? Зато што је Србија главна препрека у аустро-немачком продору ка Средоземљу, и у успостављању пуне немачке контроле над Балканом, Дарданелима, Малом Азијом и копненим путевима ка Египту и Индији... . . . Изабрано је балканско питање, јер Британија на Балкану нема непосредних интереса. Подигли су се гласови: ‘Хоће ли се Енглеска борити за Србију?’ ‘Хоће ли се она тући због Русије?’ Овде нису у питању ни Србија ни Русија. Ово је питање изоловања Британије да би, тако усамљена, била принуђена да се покори немачким наређењима.“³⁷

Тајмс је, тако, навео све кључне разлоге због којих ће сутрадан, 4. августа 1914, Велика Британија ући у Први светски рат.

Miloš Ković

BOSNIA AND HERZEGOVINA AND THE SARAJEVO ASSASSINATION IN THE BRITISH PRESS (29 JUNE – 2 JULY 1914)

S u m m a r y

The paper explores the way in which the British press perceived Bosnia and Herzegovina and the Sarajevo assassination in the several key days after this event. The leading British papers of different political affiliation considered the population of Bosnia and Herzegovina, despite all religious differences and divisions, ethnic Serbs. Although they transmitted the accusations from Vienna and Pest, the British papers were attributing the Sarajevo assassination also to the political repression and material stagnation of Bosnia and Herzegovina under Austria-Hungary. The British public opinion had only the words

³⁶ “The War and the Panic”, *The Economist*, August 1, 1914, 218–219; “The Quarrel no Concern of Ours”, *The Manchester Guardian*, July 31, 1914, 10; „To Remain Neutral”, *Ibid.*, “Sacrifice of our Greatest Interest”, *Ibid.*; „An Appeal to Scholars”, *Ibid.*, August 1, 1914, 10; „A Hideous Crime“, *Ibid.*; „Such a Cause and in Such Company”, *Ibid.*; “A Shameless Argument”, *Ibid.*, August 3, 1914, 6; Д. Живојиновић, „Велика Британија и Србија у ‘јулској кризи’ 1914. године“, 330.

³⁷ “Britain’s Part in the Crisis: The Issues at Stake”, *The Times*, August 3, 1914, 7.

of condemnation for the assassins, but did not have much sympathy for Franz Ferdinand either. It devoted considerable attention to the anti-Serbian pogroms which, immediately after the assassination, engulfed Bosnia and Herzegovina and Croatia. In continuation of the crisis, particularly after the ultimatum of 23 July, the attention of the British press shifted from Bosnia and Herzegovina to Serbia. The differences in the attitude of liberal and conservative papers to the Balkan crisis were becoming increasingly more pronounced. The liberals held their anti-Russian and anti-Serbian attitude, while, although the liberal government ruled the country, the conservatives' assessment prevailed that Britain's main enemy at the moment was after all Germany.